

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΠΑΙΔΩΝ 2002-2004

Κλειδιά και Αντικλείδια

Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης

Η εθνική ταυτότητα, το έθνος και ο πατριωτισμός

Άννα Φραγκουδάκη

ΥΠΕΠΘ
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Αθήνα 2004

Μέτρο 1.1. ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ

Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων 2002-2004

Επιστημονική υπεύθυνη της σειράς
«Κλειδιά και Αντικλειδιά»

Αλεξάνδρα Ανδρούσου

Η Άννα Φραγκουδάκη είναι Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Κλειδιά και Αντικλειδιά

Είναι άραγε δυνατόν να δουλέψει κανείς αποτελεσματικά σε ένα απομονωμένο, ορεινό χωριό της Θράκης, όταν νιώθει αδυναμία επικοινωνίας λόγω γλώσσας; Πώς βρίσκει ένας εκπαιδευτικός ισορροπία ανάμεσα στους κανόνες του σχολικού θεσμού, στις απαιτήσεις των εξετάσεων, στα περιεχόμενα του αναλυτικού προγράμματος και στις ανάγκες των παιδιών; Πώς διδάσκει κανείς ελληνικά, όταν πάνω από τα μισά παιδιά στην τάξη είναι αλλόγλωσσα; Υπάρχουν τρόποι να κινητοποιήσουμε τα παιδιά ώστε να ενδιαφερθούν για το σχολείο; Πώς αξιολογούμε εάν οι μαθητές έμαθαν ή όχι ιστορία; Αντέχεται η σιωπή των μαθητών από το δάσκαλο; Πώς διορθώνουμε τα λάθη των παιδιών; Πώς επικοινωνούμε σε μια σχολική τάξη; Υπάρχει χώρος για ευχαρίστηση στο σημερινό σχολείο;

Τα παραπάνω ερωτήματα και πολλά άλλα απασχολούν τους εκπαιδευτικούς και συνδέονται άμεσα με την καθημερινή διδακτική τους πράξη. Κάθε τάξη ορίζεται ως συνάντηση υποκειμένων με διαφορετική το καθένα προσωπική ιστορία που καλούνται να δράσουν σε ένα ενιαίο πλαίσιο. Αυτή η συνάντηση δεν είναι εύκολη ούτε ανέ-

φελη και δεν υπακούει σε προδιαγεγραμμένους κανόνες. Αντιθέτως, είναι γεμάτη συγκρούσεις, δυσκολίες, συγκινήσεις, απογοητεύσεις, ικανοποιήσεις και δημιουργεί συνεχώς νέα ερωτήματα που αναζητούν απαντήσεις.

Τα Κλειδιά και Αντικλειδιά δεν πρόκειται να αποπειραθούν να δώσουν απαντήσεις, αλλά *εργαλεία* που θα επιτρέψουν στους αναγνώστες/χρήστες τους να συνθέσουν τις δικές τους λύσεις που αντιστοιχούν στη δική τους πραγματικότητα. Αυτό βασίζεται στην αρχή ότι η σχολική πραγματικότητα είναι πολύπλοκη, δυναμική, απρόβλεπτη και κυρίως μοναδική. Άρα, δεν υπάρχει μία μόνο λύση, μία συνταγή μαγική που λύνει τα προβλήματα. Κάθε εκπαιδευτικό πλαίσιο έχει τις δικές του παραμέτρους που πρέπει πριν από όλα να εντοπιστούν για να αναζητηθούν στη συνέχεια οι κατάλληλες λύσεις.

Τα Κλειδιά και Αντικλειδιά είναι *εργαλεία ανάγνωσης* της σχολικής πραγματικότητας. Δηλαδή, κάθε κείμενο που έχετε στα χέρια σας αποτελεί μια προσπάθεια σύντομης απάντησης σε ένα ερώτημα (π.χ. πώς μαθαίνουν τα παιδιά;) από τη σκοπιά μιας επιστημονικής προσέγγισης (π.χ. της γνωστικής ψυχολογίας). Μπορεί ωστόσο σε άλλο κείμενο να συναντήσετε απάντηση στο ίδιο ερώτημα από διαφορετική επιστημονική σκοπιά (π.χ. την

κοινωνιολογία). Τα κείμενα, γραμμένα από εκπαιδευτικούς και πανεπιστημιακούς διάφορων ειδικοτήτων, ακολουθούν την ίδια δομή: Ξεκινούν από μια σκηνή σε ένα σχολικό πλαίσιο, αναλύουν τι συμβαίνει και ύστερα διατυπώνουν απαντήσεις στηριγμένες σε μία επιστήμη. Δηλαδή, με αφητηρία την εκπαιδευτική *πράξη*, περνούν μέσα από μια διαδικασία ανάλυσης και σύνθεσης από τη *θεωρία*, για να καταλήξουν στα χέρια σας σαν *κλειδιά* για τη δική σας διδακτική πρακτική.

Τα κείμενα συνδέονται λειτουργικά μεταξύ τους γιατί καθένα αναδεικνύει και μια ξεχωριστή ψηφίδα από την πραγματικότητα της εκπαιδευτικής πράξης. Μελετώντας και δουλεύοντας πάνω στον τρόπο με τον οποίο τα κείμενα συνδέονται μεταξύ τους, φανταστήκαμε πολλά από τα κλειδιά που μπορούν να ξεκλειδώσουν πολλά από τα φαινόμενα που αναλύουμε. Ωστόσο, μόνο εσείς μπορείτε να κατασκευάσετε τα αντικλειδιά που έχουν νόημα τη συγκεκριμένη στιγμή για το δικό σας πλαίσιο, που κάνουν... κλικ και ανοίγουν μια «πόρτα» που οδηγεί σε δικές σας λύσεις.

Αυτή η πολυπρισματική, διεπιστημονική προσέγγιση της καθημερινής εκπαιδευτικής πράξης είναι προφανές ότι χρησιμοποιεί ως έναυσμα μια ευρεία ποικιλία αναφορών

σε σχολικές πραγματικότητες: τάξεις στην πόλη, στο βουνό, μονοθέσια σχολεία, μειονοτικά σχολεία της Θράκης, σχολεία με πολλούς αλλόγλωσσους μαθητές, σχολεία σημερινά, στην Ελλάδα και αλλού, άλλοτε και τώρα. Είναι κοινή πεποίθηση όλων όσοι συμμετέχουμε σε αυτή τη σειρά ότι συχνά βοηθάει να αναγνώσει κανείς τη δική του εκπαιδευτική πραγματικότητα βλέποντας κάτι ανάλογο που συμβαίνει σε μια άλλη τάξη, σε ένα άλλο πλαίσιο, ώστε μέσα από την ανάλυση και την κατανόησή του να μεταφέρει την εμπειρία αυτής της γνώσης στη δική του πραγματικότητα, στο δικό του πλαίσιο. Η απόσταση από τα δικά μας πράγματα τελικά βοηθάει να τα καταλάβουμε καλύτερα.

Τρεις θεματικές ενότητες, η *Διδακτική Μεθοδολογία*, το *Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης* και τα ζητήματα *Ταυτότητας και Ετερότητας*, αποτελούν τον καμβά πάνω στον οποίο, μέσα από διαφορετικές επιστημονικές προσεγγίσεις, προσπαθούμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα της καθημερινής εκπαιδευτικής πρακτικής. Δεν κρύβουμε τις δυσκολίες ούτε αποσιωπούμε τα όρια των προτάσεων που κάνουμε και δεν πιστεύουμε ότι η ευθύνη για τις λύσεις είναι μόνο στα χέρια των εκπαιδευτικών. Υποστηρίζουμε όμως ότι μπορούν οι εκπαιδευτικοί να πάρουν στα χέρια τους τα εργαλεία που

θα τους επιτρέψουν να καταλάβουν καλύτερα το πλαίσιο μέσα στο οποίο εργάζονται, να το βελτιώσουν και να αντλήσουν ικανοποίηση από τη δουλειά τους.

Τα Κλειδιά και Αντικλειδιά ευτύχησαν να συναντήσουν στη διαδρομή τους άξιους τεχνίτες που τόσο στην έντυπη όσο και στην ηλεκτρονική μορφή τα έκαναν ανθεκτικά, λειτουργικά και... έτοιμα να ξεκλειδώσουν. Τους ευχαριστώ όλους και όλες θερμά.

Αλεξάνδρα Ανδρούσου
Εκπαιδευτική Ψυχολόγος
Νοέμβριος 2002

Από τη σειρά «Κλειδιά και Αντικλειδιά» κυκλοφορούν τα βιβλία:

Θεματικό πεδίο *Διδακτική Μεθοδολογία*

- *Διδάσκοντας ιστορία*
Αβδελά Ε.
- *Κίνητρο στην εκπαίδευση*
Ανδρούσου Α.
- *Ανάγνωση και ετερότητα*
Αποστολίδου Β.
- *Εμφύχωση στην τάξη*
Δημητρίου Α., Λαγοπούλου Β., Νικολάου Β.
- *Κοινωνικό πλαίσιο και διδακτική πράξη*
Ζωγραφάκη Μ.
- *Η επικοινωνιακή προσέγγιση του γλωσσικού μαθήματος*
Ιορδανίδου Α., Σφυρόερα Μ.
- *Δημιουργικές δραστηριότητες και διαδικασίες μάθησης*
Κουτσούρη Α.
- *Για τη μέθοδο project*
Μάγος Κ.
- *Διαθεματική προσέγγιση της γνώσης*
Σφυρόερα Μ.
- *Διαφοροποιημένη παιδαγωγική*
Σφυρόερα Μ.
- *Η επεξεργασία της εικόνας στη σχολική τάξη*
Σφυρόερα Μ.
- *Το λάθος ως εργαλείο μάθησης και διδασκαλίας*
Σφυρόερα Μ.

- *Φυσικές Επιστήμες: διδασκαλία και εκπαίδευση*
Τσελφές Β.
- *Μουσική στο σχολείο*
Τσιρίδης Π.
- *Η επανατροφοδότηση των μαθητών στα γραπτά τους κείμενα*
Χοντολίδου Ε.

Θεματικό πεδίο *Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης*

- *Κοινωνικές ανισότητες στο σχολείο*
Ασκούνη Ν.
- *Οικογένεια και σχολείο*
Δραγώνα Θ.
- *Η μη λεκτική επικοινωνία στο σχολείο*
Κούρτη Ε.
- *Πολιτισμός και σχολείο*
Πλεξουσάκη Ε.
- *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης*
Τσιτσελίκης Κ.
- *Γλώσσα του σπιτιού και γλώσσα του σχολείου*
Φραγκουδάκη Α.
- *Η ικανότητα του λόγου και η γλωσσική διδασκαλία*
Φραγκουδάκη Α.

Θεματικό πεδίο *Ταυτότητες και Ετερότητες*

- *«Εμείς» και οι «άλλοι»: εμπειρίες εκπαιδευτικών*
Δημητρίου Α., Λαγοπούλου Β., Πετρίδης Τ.
- *Ταυτότητα και εκπαίδευση*
Δραγώνα Θ.

- *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*
Μπαλτσιώτης Λ.
 - *Ταυτότητες και λογοτεχνία στο σχολείο*
Χοντολίδου Ε.
-

Για περισσότερα «Κλειδιά και Αντικλειδιά»:
www.kleidiakaiantikleidia.net

Η εθνική ταυτότητα, το έθνος και ο πατριωτισμός

Σκηνή σε γυμνάσιο των Ιωαννίνων

Πρώτη μέρα του Φεβρουαρίου 1996 σε γυμνάσιο των Ιωαννίνων, μπαίνει Πέμπτη πρωί ο φιλόλογος στην τάξη και βρίσκει τα παιδιά πολύ ταραγμένα, καθώς την προηγούμενη νύχτα της Τετάρτης είχε γίνει η κρίση με τη βραχονησίδα των Ιμίων. Αποφασίζει να αναβάλει το μάθημα αρχαίας ιστορίας και να συζητήσει με την τάξη το θέμα. Προσπαθεί να βεβαιώσει τα παιδιά ότι λύθηκε το άμεσο πρόβλημα, ότι θα λυθούν και τα πολλά άλλα ζητήματα του Αιγαίου κτλ. Στη ρύμη του λόγου του, λέει κάποια στιγμή ότι ο Δήμαρχος της Καλύμνου, που προκάλεσε το συμβάν πηγαίνοντας με μια βάρκα να υψώσει την ελληνική σημαία στη βραχονησίδα, δεν έπραξε σωστά να διακινδυνεύσει τη σχεδόν πολεμική κρίση με την Τουρκία... Υπέστη ο φιλόλογος έντονη συνειδησιακή κρίση όταν στη φράση του για το Δήμαρχο ένας μαθητής, που τον αγαπούσε σαν καθηγητή και τον εμπιστευόταν, ρώτησε με μεγάλη απορία: «Μα, κύριε, μα ο Δήμαρχος έκανε... ε, μα δεν έκανε αυτό που έκανε και ο Κολοκοτρώνης;».

Ήταν για καιρό παραγμένος ο φιλόλογος και τον απασχολεί από τότε το ερώτημα πώς διαπαιδαγωγούμε από εθνική άποψη τα παιδιά στο σχολείο και τι πρέπει να γίνει. Αισθανόταν πως δεν είχε πείσει με το επιχειρήμα ότι δεν μπορούμε στην εποχή μας να είμαστε σαν τον Κολοκοτρώνη, επειδή σήμερα τα εθνικά δεδομένα είναι πολύ διαφορετικά. Συνειδητοποίησε έτσι ότι ο τρόπος με τον οποίο διδάσκει το σχολείο την ιστορία εμποδίζει τα παιδιά να καταλάβουν τι θα πει «τα εθνικά δεδομένα σήμερα είναι πολύ διαφορετικά».

Πράγματι, μπορεί εύκολα να γίνει αντιληπτό ότι μια διαφορετική διδασκαλία της ιστορίας θα είχε στόχο να καταδείξει ότι τα δεδομένα στην εποχή μας είναι πολύ διαφορετικά, τόσο τα εθνικά όσο και τα διεθνικά. Το ελληνικό κράτος είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνασπισμού κρατών με όραμα να αφήσει οριστικά πίσω στο παρελθόν μια ιστορία συνεχών πολέμων, βίαιων επεκτατισμών, ελέγχου με τα όπλα εδαφών και πληθυσμών, που βαδίζει έναν καινούριο δρόμο ισορροπιών και συμβιβασμών για την επίλυση των διαφορών ανάμεσα στα συμφέροντα των κρατών. Επιπλέον, σημαντικό ζητούμενο της σημερινής ενωμένης Ευρώπης είναι η διαμόρφωση μιας νέας ταυτότητας ευρωπαϊκής, δίπλα στις εθνικές ταυτότητες, που δημιουργεί καινούρια ερωτηματικά, καθώς ανοίγει νέα ζητήματα, άγνωστα μέχρι τώρα,

και θέτει καινούρια προβλήματα, καθώς αλλάζει τις ισορροπίες εκατονταετιών και απαιτεί νέες ισορροπίες.

Οι έννοιες έχουν ιστορία

Ένα από τα σημαντικότερα νέα ζητήματα γι' αυτή τη σημερινή Ευρώπη είναι οι καινούριες σημασίες των εννοιών έθνος, πατρίδα, πατριωτισμός. Οι έννοιες χρειάζεται να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις του παρόντος, ώστε να υπηρετούν τις ανάγκες της κοινής πορείας των ευρωπαϊκών κρατών και τις κοινές τους επιδιώξεις, ενώ παράλληλα να εξασφαλίζουν ότι οι διαφορές στις επιδιώξεις και τα διαφορετικά ή συγκρουόμενα, ανάμεσα στα κράτη, συμφέροντα θα αντιμετωπίζονται με το διάλογο, τις διαπραγματεύσεις και τους συμβιβασμούς. Χρειάζεται να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις του παρόντος, ώστε από σύνθημα «ισότητα μέσα στην ποικιλία» να γίνει πραγματικότητα ο σεβασμός στις διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες των ευρωπαϊκών λαών.

Δεν είναι καθόλου εύκολοι αυτοί οι νέοι στόχοι, γιατί ο τρόπος με τον οποίο συγκροτήθηκαν ιστορικά τα έθνη έπλασε εθνικές ιδέες που έχουν σε κάθε κράτος συνθέσει μια εθνική ιστορία δεδομένη και μοναδική. Η ιστορία

αυτή προάγει τις ομοιότητες στο εσωτερικό και τις διαφορές στο εξωτερικό, ενώ αποδίδει σε κάθε έθνος δίκαια τα οποία δεν αναγνωρίζει στους «άλλους». Συγκροτεί έτσι μια κλειστή και γραμμική ιστορική αφήγηση που περιστρέφεται γύρω από το ένδοξο παρελθόν κάθε μοναδικής και ιδιαίτερης εθνικής ομάδας, την οποία περιγράφει σαν ομοιογενή και αναλλοίωτη ουσία.¹ Σε κάθε κράτος οι έννοιες έθνος, πατρίδα και πατριωτισμός έχουν φορτιστεί μέσα στην ιστορική διαδρομή με τόσο γιγάντιο ηθικό βάρος, που έχουν γίνει αξίες μεγάλης και αδιαπραγμάτευτης ιδεολογικής σημασίας. Έτσι, στα σχολεία όλων σχεδόν των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι αξίες που αποδίδονται στο έθνος συνεχίζουν να διδάσκονται σαν να παραμένουν αναλλοίωτες μέσα στο χρόνο.

Πρωτεύον ζητούμενο της εποχής μας είναι, άρα, να μάθουν οι νέες γενιές στο σχολείο ιστορία, δηλαδή να κα-

¹ Όπως γράφει η ιστορικός Έφη Αβδελά στο *Διδάσκοντας ιστορία* της σειράς Κλειδιά και Αντικλειδιά (2003, σ. 15), το ελληνικό σχολείο διδάσκει «μια ιστορία δεδομένη και μοναδική, που προάγει τις ομοιότητες στο εσωτερικό και τις διαφορές στο εξωτερικό, και συγκροτεί μια κλειστή και γραμμική ιστορική αφήγηση που περιστρέφεται γύρω από το ένδοξο παρελθόν και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός αναλλοίωτου από το χρόνο και ομοιογενούς “ελληνισμού”».

τανόησουν ότι οι έννοιες, οι ιδέες, οι αξίες έχουν ιστορία, πράγμα που σημαίνει ότι το περιεχόμενό τους αλλάζει με το πέρασμα του χρόνου και ανάλογα με τις διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες. Μολονότι είναι γνωστό και αυτονόητο ότι στην κοινωνία και στην ιστορία όλα αλλάζουν ασταμάτητα, παγιδεύει η ιδεολογία του παρελθόντος και έτσι χάνεται η αλλαγή και η εξέλιξη των νοημάτων. Οι έννοιες της πατρίδας και του έθνους, μολονότι αρχαιότατες, έχουν πολλές φορές αλλάξει νοηματικό περιεχόμενο μέσα στην ιστορία.

Η μεγάλη τομή στην ευρωπαϊκή ιστορία η οποία συντελείται με το Διαφωτισμό και τη γαλλική επανάσταση μεταμορφώνει τελείως το νοηματικό περιεχόμενο των εννοιών της πατρίδας και του έθνους. Μέχρι τότε το «έθνος» στην Ευρώπη αποτελούσαν μόνο οι ευγενείς, ενώ στην οθωμανική αυτοκρατορία, που είναι πολυεθνική, η έννοια του έθνους είναι ασαφής, οι υπήκοοι ανήκουν σε επιμέρους ομάδες, ανάλογα με τη διοικητική οργάνωση, το σύστημα φορολογίας και τη θρησκεία. Με το Διαφωτισμό, ο καινούριος τρόπος διακυβέρνησης που θα προκύψει από τη μεγάλη αλλαγή της επανάστασης, η αρχή της εκλογής των αντιπροσώπων των πολιτών, θα αποδώσει στην πατρίδα τη σημασία του εθνικού κράτους και στο έθνος τη σημασία του συνόλου το οποίο κατοικεί

εντός των συνόρων του. Πατριωτισμός είναι η αγάπη που αισθάνονται για το έθνος-κράτος όσοι ανήκουν σε αυτό, δεμένοι ανάμεσά τους με τις δύο μεγάλες αξίες: της ισότητας, που τους κάνει όλους πολίτες, και της ελευθερίας από την κληρονομική «ελέω θεού» εξουσία.

Η δημιουργία των εθνών-κρατών

Οι φλογερές αξίες της ισότητας και της ελευθερίας που θα γεννήσει η γαλλική επανάσταση κάνουν με ταχύτητα το γύρο του κόσμου, τρομάζουν τις πανίσχυρες δεσποτικές εξουσίες και τις εκκλησίες και εκπέμπουν επαναστατικά μηνύματα παντού. Θα επηρεάσουν καθοριστικά διάφορες εθνικές ομάδες, εδώ κι εκεί, οι οποίες θα διαμορφώσουν το όραμα της ανεξαρτησίας τους και θα ξεγερθούν ενάντια στη δεσποτική ηγεσία των δύο μεγάλων αυτοκρατοριών, της οθωμανικής και της αυστρουογγρικής. Από τους ευρωπαϊκούς αγώνες του 19ου αιώνα, τον οποίο οι ιστορικοί ονομάζουν «αιώνα των εθνών», θα προέλθουν πολλά από τα σύγχρονα ανεξάρτητα έθνη-κράτη, με πρώτο στην Ευρώπη το ελληνικό.

Ο Διαφωτισμός έχει αναδείξει τους αρχαίους Έλληνες και τους Ρωμαίους ως τα σύμβολα του πατριωτισμού, με

την καινούρια του επαναστατική σημασία. Αυτή η αναγωγή στο παρελθόν των αρχαίων ευρωπαϊκών πολιτισμών αποδίδει στις νέες ιδέες παγκοσμιότητα και παράλληλα δίνει στην ευρωπαϊκή ιστορία τη διάσταση παγκόσμιας ιστορίας. Ειδικά οι Έλληνες από την παραπομπή στην αρχαιότητα θα αντλήσουν μεγάλη ιδεολογική δύναμη η οποία θα παίξει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και στη συνοχή της εθνικής ταυτότητας, καθώς και στη διαμόρφωση και στην εξάπλωση του οράματος για τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους. Στη συνέχεια η αναφορά στην ελληνική κλασική αρχαιότητα θα γίνει πόλος συσπείρωσης και συμμετοχής στο ανεξαρτησιακό όραμα και ισχυρό όπλο εξωτερικής πολιτικής, στο οποίο οφείλεται μεγάλο μέρος του φιλελληνισμού και των συμμάχων δυνάμεων για την πραγματοποίηση του οράματος να ιδρυθεί ανεξάρτητο κράτος.

Η διαδικασία διαμόρφωσης κάθε ενιαίου έθνους-κράτους την εποχή των εθνικισμών του 19ου αιώνα θα στηριχθεί ιδεολογικά και ηθικά σε μια παρομοίωση. «Allons, enfants de la patrie», «Εμπρός, τέκνα της πατρίδας», αρχίζει η περίφημη Μασσαλιώτιδα. Η πατρίδα περιγράφεται με υψηλή έξαρση από τους διανοούμενους της εποχής σαν «μητέρα» αλυσοδεμένη που τα «παιδιά» της μάχονται να ελευθερώσουν. Η παρομοίωση της σκλα-

βωμένης μητέρας έχει μεγάλη δύναμη, και άρα λειτουργικότητα, για το μείζονα κοινωνικό της στόχο, τον αγώνα για το ανεξάρτητο έθνος-κράτος. Παράλληλα, η πολιτική διάσταση της ελευθερίας έχει μέγιστη σημασία για την εθνική επαναστατική ρητορεία. Η «φιλτάτη πατρίς» (του Κάλβου) και «ηρώων μητέρα» είναι σκλαβωμένα στους «τυράννους». Ταυτίζεται, άρα, η έννοια της πατρίδας με την κοινωνική ελευθερία, πατριωτισμός είναι το πάθος για την ελεύθερη πατρίδα, το οποίο συνοδεύει το μίσος για την τυραννία και το δεσποτισμό. Ο πατριωτισμός είναι όραμα δημοκρατίας.

Οι έννοιες και οι αξίες έχουν ιστορία. Ο μεγάλος και πρωτεύων κοινωνικός στόχος του 18ου και του 19ου αιώνα, η δημιουργία των ανεξάρτητων εθνών-κρατών, υπηρετείται αποτελεσματικά από τις ιδέες του δικαίου μίσους και του ηρωικού πάθους, της ηθικής βίας και της ιερότητας της θυσίας. Αυτές οι ιδέες είναι αξίες μέγιστες και απόλυτες, καθώς είναι απαραίτητες για να κινητοποιήσουν τους πληθυσμούς των αυτοκρατοριών και να τους οδηγήσουν στην εξέγερση.

Το διπλά επαναστατικό όραμα του πατριωτισμού με τη σημασία της εθνικής και κοινωνικής ελευθερίας διαμορφώνει τα επαναστατικά κηρύγματα, τα οποία με φλεγό-

μενη ρητορεία διαδίδουν το ιερό δικαίωμα στην εξέγερση, το δίκαιο μίσος κατά των τυράννων, το ιερό καθήκον της φυσικής εξόντωσης των τυράννων, την υποχρέωση της θυσίας. Το πάθος για την ελευθερία θεμελιώνει τη νομιμότητα και την ηθική της βίας. Η αξία της ελευθερίας και το ύψιστο καθήκον της δημιουργίας του ανεξάρτητου έθνους-κράτους απαιτούν κάθε θυσία. Έτσι, η ανθρώπινη ζωή αναδεικνύεται σαν τελείως μηδαμινή. Ο ηρωισμός είναι πρωτεύουσα αρετή, η θυσία μέγιστο καθήκον, η ανεξαρτησία αξία υπέρτατη («Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή», αρχίζει ο Θούριος του Ρήγα). Η ανθρώπινη ζωή είναι μονάχα σπόρος, ταπεινός σπόρος στη ρίζα της ελευθερίας, για να την κάνει να βλαστήσει.

Η κατασκευή της εθνικής ομοιογένειας

Η νέα στην ιστορία πολιτική οντότητα, το έθνος-κράτος, θα ακολουθήσει μια πορεία ομοιογενοποίησης η οποία σχετίζεται πρώτα με την οργάνωση και την ενοποίησή του και στη συνέχεια με την εθνική του επεκτατική πολιτική.

Οι ιστορικές μελέτες για τη γαλλική επανάσταση έχουν δείξει ότι ήταν η πρώτη που διαμόρφωσε το ενιαίο εθνικό κράτος. Το θεμελίωσε με την ενοποίηση των

επαρχιών, την υπαγωγή όλων στην κεντρική νομοθεσία, την ενοποίηση της αγοράς και την ομοιογενοποίηση των πληθυσμών στο εσωτερικό των συνόρων του κράτους με τρόπους άλλοτε ήπιους και άλλοτε βίαιους. Ένα από τα μεγάλα όπλα της ενοποίησης ήταν η γλώσσα. Το νέο έθνος-κράτος θα ομοιογενοποιηθεί γλωσσικά και οι πιο πολλές από τις περίπου 30 διαφορετικές γλώσσες και διαλέκτους που μιλούσαν οι πληθυσμοί μέσα στα σύνορα του γαλλικού κράτους, αφού καταγγεληθούν ως «αντεπαναστατικές ντοπιολαλιές», θα απαγορευθούν και σταδιακά θα χαθούν². Έτσι, το δημοκρατικό και πρωτοποριακό έθνος-κράτος θα αποχτήσει μία εθνική γλώσσα, τη γαλλική.

Παρόμοια πορεία θα ακολουθήσουν όλα τα έθνη-κράτη που θα δημιουργηθούν. Σε καθένα θα γίνει ενοποίηση των επαρχιών, υπαγωγή όλων στην κεντρική νομοθεσία, ενοποίηση της αγοράς και ομοιογενοποίηση, με τρόπους άλλοτε ήπιους και άλλοτε βίαιους, των πληθυσμών μέσα στα σύνορα του κράτους, με συνακόλουθη την επιβολή μιας ενιαίας εθνικής γλώσσας.

² Λίγες από αυτές τις γλώσσες θα επιζήσουν στις πιο φτωχές αγροτικές περιοχές του βορρά (βρετόνικα) και του νότου (βάσκικα) ή στις συνοριακές περιοχές (γερμανικά).

Κάθε έθνος-κράτος θα παλέψει για μακρό διάστημα διεκδικώντας εδάφη που άλλα ανήκουν στις αυτοκρατορίες και άλλα σε γειτονικά έθνη-κράτη. Όλα τα έθνη-κράτη διαμορφώνουν, δικαιώνουν με αναφορά στην ιστορία και υπηρετούν «Μεγάλες», όπως η εποχή τις ονόμασε, «Ιδέες», δηλαδή εθνικά οράματα επεκτατικά. Κατά τη διάρκεια ολόκληρου του 19ου ευρωπαϊκού «αιώνα των εθνών» και μέρους του 20ού παντού ηχούν οι σάλπιγγες του πολέμου, οι οποίες κηρύττουν τα ιερά δίκαια κάθε έθνους για να ελευθερώσει, δηλαδή να εντάξει μέσα στα σύνορα του νέου κράτους, τους πληθυσμούς που οι Μεγάλες Ιδέες ονομάζουν «αδελφούς» σκλαβωμένους σε εδάφη «αλύτρωτα».

Η παρομοίωση των τέκνων της μητέρας πατρίδας, άρα εξ αίματος παιδιών της, παράγει το παραπληρωματικό νόημα του έθνους σαν φυσικής ομάδας συγγενών και ομοίων, ενώ το επαναστατικό πάθος που συνοδεύει την παρομοίωση και η ιερότητα του στόχου της απελευθέρωσης της αλυσοδεμένης μητέρας αποδίδουν μεγάλο ιδεολογικό βάρος και ηθική διάσταση στη μυθική απεικόνιση της εθνικής ομάδας σαν βιολογικής οικογένειας. Η παρομοίωση έχει μεγάλη δύναμη, καθώς νομιμοποιεί τις εθνικές διεκδικήσεις «αλύτρωτων» εδαφών, τις δικαιώνει ηθικά, κάνει τους κατακτητικούς πολέμους αντι-

ληπτούς σαν αμυντικούς, εξαγιάζει τις επεκτατικές εθνικές πολιτικές ταυτίζοντάς τες με το ηθικό εκτόπισμα του ιερού δικαιώματος που περιείχε η επαναστατική ρητορεία υπέρ της ανεξαρτησίας.

Παράλληλα, τα εθνικά σύνορα όλων των κρατών είναι ρευστά, αμφισβητούμενα και συνεχώς απειλούμενα. Καθώς οι αυτοκρατορίες ήταν πολυεθνικές, οι πληθυσμοί είναι ανάμικτοι, τόσο στο εσωτερικό των εθνών-κρατών όσο και στα «αλύτρωτα» εδάφη. Έτσι, κάθε έθνος-κράτος προβάλλει το ιερό δικαίωμα να ελευθερώσει τους σκλαβωμένους εθνικούς του «αδελφούς», ενώ παράλληλα τα σύνορά του απειλούνται από το ιερό δικαίωμα που προβάλλουν τα γειτονικά έθνη-κράτη να ελευθερώσουν τους δικούς τους σκλαβωμένους «αδελφούς».

Συνέπεια των εθνικών επεκτατισμών στα νεότερα κράτη, ιδίως των Βαλκανίων, είναι η μεγάλη απειλή στην ακεραιότητα των συνόρων κάθε έθνους-κράτους την οποία αποτελούν οι πληθυσμοί με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Η ύπαρξη τέτοιων πληθυσμών συντηρεί τις επεκτατικές βλέψεις των γειτόνων εθνών-κρατών και νομιμοποιεί την επεκτατική εθνική τους πολιτική. Έτσι, η εθνική πολιτισμική ομοιογένεια, από παρομοίωση με στόχο να οδηγήσει στην εξέγερση για την ανεξαρτησία

και να δικαιώσει τους εθνικούς στόχους της επέκτασης των κρατικών συνόρων, θα μετατραπεί σε κοινωνική πολιτική. Η κατασκευή της ομοιογένειας θα γίνει πολιτική προτεραιότητα, με διαδικασίες άλλοτε ήπιες και άλλοτε βίαιες, και θα έχει παντού πλατιά συναίνεση, γιατί τη νομιμοποιεί η επεκτατική πολιτική των γειτόνων. Καθώς, επιπλέον, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο αναγνωρίζεται διεθνώς το πρόβλημα των μειονοτήτων, ένας τρόπος αντιμετώπισής του στα Βαλκάνια έγιναν οι ανταλλαγές πληθυσμών ανάμεσα στα έθνη-κράτη.

Οι μύθοι των «εκλεκτών» εθνών

Από τη γαλλική επανάσταση και μέχρι τον 20ό αιώνα ο πατριωτισμός έχει παντού στην Ευρώπη τη μορφή του «δικαίου» επεκτατισμού. Ο έλεγχος εδαφών και πληθυσμών με τη βία των όπλων είναι από όλους αντιληπτός σαν πολιτική νόμιμη και σχεδόν φυσική. Τα δίκαια κάθε έθνους, σε αντίθεση με τα ταπεινά κίνητρα των γειτόνων εθνών, συντηρούν και διαδίδουν τους εθνικούς μύθους για τις ιδιαίτερες ιδιότητες και αρετές κάθε εθνικής ομάδας σε σχέση με όλους τους «άλλους». Έτσι, όσο πιο ισχυρό στρατιωτικά είναι το έθνος-κράτος, τόσο πιο μεγαλόσχημα και αλαζονικά εμφανίζονται τα επεκτατικά

του οράματα. Την επαγγελία της γαλλικής επανάστασης για το δικαίωμα όλων των εθνών στην ελευθερία ήδη έχει χρησιμοποιήσει ο Ναπολέων, για να δικαιώσει την αυτοκρατορική (με τη σύγχρονη σημασία ιμπεριαλιστική) επεκτατική του πολιτική και για να αποπειραθεί τη στρατιωτική κατάκτηση ολόκληρης της Ευρώπης.

Καθώς ο πατριωτισμός έχει παντού τη μορφή του εθνικού παραμυθιού των «εκλεκτών» της Γης³, με υλικό την ιδιαίτερη ποιότητα αρετών που αποδίδει κάθε εθνική ομάδα στον εαυτό της και όπλο το «ιερό» δικαίωμα στον έλεγχο εδαφών και πληθυσμών, διαμορφώνεται και διαδίδεται σαν αυτονόητη η ιδέα της «φυσικής» ανισότητας των λαών. Ο ιδεολογικός μύθος της φυσικής ανισότητας θα βάλει τα θεμέλια της νομιμοποίησης και της ηθικής

³ Πρώτοι κατασκευαστές αυτού του εθνικού μύθου είναι οι Άγγλοι και οι Γάλλοι. Θα τους ακολουθήσουν οι κυρίαρχες εθνικές ομάδες που διοικούσαν κράτη ισχυρά και εκτεταμένα, οι Ρώσοι και οι Γερμανοί, διαμορφώνοντας επεκτατικές Μεγάλες Ιδέες κατάκτησης ολόκληρης της Ευρώπης. Οι Άγγλοι θεωρούν το στίχο του ποιητή Milton που τους ονομάζει τον «εκλεκτό λαό του θεού» επαρκή δικαίωση της πολιτικής επέκτασης και του ελέγχου εδαφών και πληθυσμών. Το ίδιο και οι Γάλλοι που θεωρούν εξίσου επαρκή δικαίωση των κατακτητικών πολέμων την αλαζονική αντίληψη της γαλλικής επανάστασης η οποία τους ονομάζει «πρωτοπορία των εθνών».

δικαίωσης ενός άλλου επεκτατισμού εκτός Ευρώπης, με τεράστιες συνέπειες σε ολόκληρη τη Γη, της αποικιοκρατίας. Ιστορική συνέπεια είναι ότι μέχρι το 1940 τον κόσμο κυβέρνησαν μεγάλες ευρωπαϊκές «αυτοκρατορίες» οι οποίες διοικούσαν με τα όπλα εδάφη και πληθυσμούς σε όλο τον πλανήτη. Όταν μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου γκρεμίστηκαν οι αποικιακές αυτοκρατορίες, άφησαν πίσω τους 170 ανεξάρτητα εθνικά κράτη, με τεράστια προβλήματα από τη μακρόχρονη οικονομική λεηλασία τους από τις αποικιακές μητροπόλεις και επιπλέον με βαθιές «ουλές» στις ταυτότητες διάφορων εθνών στον κόσμο από τα σοβαρά τραύματα που προκάλεσε σε αυτές η διαφωτιστικής προέλευσης ταξινόμηση που απέδιδε «ανωτερότητα» στις κυρίαρχες ευρωπαϊκές εθνικές ομάδες και «παγκοσμιότητα» στις αξίες του ευρωπαϊκού πολιτισμού, δηλαδή ο ρατσισμός.

Οι δύο αιματηροί παγκόσμιοι πόλεμοι έφεραν επιτακτικά στο προσκήνιο το ζήτημα των εθνικών μειονοτήτων στα ευρωπαϊκά κράτη. Τη διευθέτησή του ανέλαβαν οι πρώτοι διεθνείς οργανισμοί, καθώς και πλήθος διακρατικών συμφωνιών. Προς το τέλος του 20ού αιώνα, και κυρίως μετά την πτώση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, το «ζήτημα των μειονοτήτων» έχει πλέον γενικά αναγνωρισθεί ως ζήτημα «δικαιωμάτων των μειονοτή-

των». Οι διεθνείς συμβάσεις υποχρεώνουν τα κράτη να αναγνωρίζουν τις μειονότητες και να τους παρέχουν προστασία και δικαιώματα.

Οι ανεπίκαιρες σήμερα ιδέες του 19ου αιώνα

Σήμερα οι πιο πολλές από τις εθνικές ιδέες τις οποίες βασικά σφυρηλάτησε ο 19ος αιώνας είναι ανεπίκαιρες. Μολονότι εξακολουθούν να υπάρχουν ως αυτονόητες αλήθειες, δεν υπηρετούν κοινωνικούς στόχους του παρόντος και δεν ανταποκρίνονται στις ιδεολογικές αξίες της εποχής. Δεν είναι αρετή στις ευρωπαϊκές κοινωνίες του 21ου αιώνα ο ηρωισμός, δεν έχουν ιδεολογική νομιμότητα οι ιδέες του ηρωικού πάθους, του δίκαιου μίσους, του ιερού καθήκοντος της φυσικής εξόντωσης των εχθρών και της υποχρέωσης της θυσίας. Δεν είναι σήμερα ούτε νόμιμη ούτε ηθική η βία και, αντίθετα με τη σχετικότητα που της απέδιδε η επαναστατική ανεξαρτησιακή ρητορεία, είναι μέγιστη, σε σχέση με τις αξίες του παρόντος, η σημασία της ανθρώπινης ζωής. Δεν έχει ιδεολογική νομιμότητα ούτε συναίνεση ο επεκτατισμός με τον πόλεμο και ο έλεγχος εδαφών και πληθυσμών με τη βία των όπλων. Δεν είναι πλέον ρευστά, αντίθετα είναι δεδωμένα και αποδεκτά τα σύνορα των κρατών.

Ας σημειωθεί εδώ παρενθετικά ότι βεβαίως δεν ανήκουν ακόμα στο παρελθόν η βία και ο πόλεμος. Παλιοί επεκτατισμοί επιβιώνουν⁴ και είναι πλήθος οι πόλεμοι και οι σφαγές στον κόσμο. Σήμερα όμως αυτές οι πολιτικές ελέγχου με τη βία των όπλων δε συνοδεύονται από καμία ιερότητα, κανένα «φυσικό» δικαίωμα· αντίθετα είναι ιδεολογικά και ηθικά καταδικασμένες στη συνείδηση μεγάλου μέρους των λαών. Πρωτεύον ζητούμενο της εποχής μας είναι να βρεθούν τρόποι οργάνωσης του κόσμου που θα αποτρέψουν για πάντα τους πολέμους και την πολιτική με τη βία των όπλων, αχρηστεύοντας τους στρατούς και τους εξοπλισμούς. Μολονότι όνειρο μακρινό, η εκδοχή αυτή δεν είναι ουτοπία. Υπάρχουν μικρά δείγματα, όπως, π.χ., η απόφαση για την εκατέρωθεν καταστροφή των πυρηνικών όπλων από τις ΗΠΑ και την πρώην ΕΣΣΔ, όπως, π.χ., η μετάβαση από ένα καθεστώς

⁴ Επιβιώνουν είτε με τη μορφή της ξεφτισμένης αποικιακής πολιτικής, όπως ο πόλεμος της Βρετανίας στα νησιά Φόκλαντ, είτε με τη μορφή του εθνικού πολέμου του 19ου αιώνα, όπως ο πρόσφατος πόλεμος που κατέστρεψε τη Γιουγκοσλαβία ή ο πόλεμος Ισραηλινών και Παλαιστινίων, είτε με τη μορφή του πολέμου για τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο μιας άλλης χώρας, όπως ο πόλεμος των ΗΠΑ στο Βιετνάμ, της πρώην ΕΣΣΔ στο Αφγανιστάν και στη συνέχεια των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν, ο σημερινός πόλεμος των ΗΠΑ στο Ιράκ και τόσες άλλες σφαγές.

ακραίας εκμετάλλευσης και βίας σε ένα καθεστώς ισονομίας στη Νοτιοαφρικανική Ένωση, όπου αποφεύχθηκε η τρομερή σφαγή που εκκρεμούσε εξαιτίας του Απαρτχάιντ, όταν η κυρίαρχη ομάδα *για πρώτη φορά στην ιστορία του κόσμου* ψήφισε την απώλεια των προνομίων της.

Σήμερα οι ιδέες του εθνικισμού του 19ου αιώνα είναι ανεπίκαιρες ακριβώς επειδή σημαίνουν πόλεμο· όπως είχε πει ο Φρανσουά Μιτεράν στο λόγο με τον οποίο εγκαινίασε τη γαλλική προεδρία στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1995, «ο εθνικισμός ισούται με τον πόλεμο». Οι εθνικές ιδέες της εποχής των ανεξαρτησιακών αγώνων και των επεκτατικών εθνικισμών περιέχουν μύθους βαθιά διχαστικούς για τις μοναδικές αρετές και τα ιερά δίκαια του έθνους, καθώς και για τους δαιμονικούς εχθρούς οι οποίοι έχουν ταπεινά κίνητρα και χυδαία συμφέροντα. Περιέχουν σαν ηθική και φυσική την υποτίμηση και ύβρη των «άλλων» λαών, με συχνή από όλα τα έθνη κατάταξη των άλλων εθνών στους «βαρβάρους»⁵. Τα

⁵ Ο Ρουσό, για παράδειγμα, στο ιστορικής πολιτικής σημασίας *Κοινωνικό Συμβόλαιο* περιγράφει διχοτομικά από τη μια το ένα και μοναδικό έθνος, το γαλλικό, και από την άλλη όλο τον άλλο «κόσμο», που ονομάζει «άπιστο, ξένο και βάρβαρο». Στον *Πριγκηπα* ο Μακιαβέλι περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο το οποίο τιτλοφορεί «Προτροπή για την απελευθέρωση της Ιταλίας από τους

ιερά δίκαια και οι μοναδικές αρετές των «εκλεκτών» της Γης, όπως κάθε έθνος ονόμασε με τα δικά του λόγια τον εαυτό του, τροφοδότησαν το ρατσισμό και αυτή η «ανωτερότητα» που κάθε έθνος απέδιδε στον εαυτό του είναι ιδεολογία που ανήκει πια στην εποχή της αποικιοκρατίας.

Οι ιδέες του εθνικισμού του 19ου αιώνα περιέχουν βλαβερούς μύθους για την πατρίδα που είναι «μητέρα» και τα μέλη του έθνους που είναι «αδελφοί». Η παρομοίωση είναι νάρκη στα θεμέλια της δημοκρατίας. Υποβιβάζει την ιδιότητα του πολίτη στην κατηγορία του «τέκνου» της κρατικής εξουσίας και παρουσιάζει, με προφανείς συνέπειες, σαν ανήθικη διαμάχη μεταξύ «αδελφών» τις συγκρούσεις κοινωνικών συμφερόντων.

Περιέχει επίσης η παρομοίωση του έθνους με την οικογένεια την πολιτικά επικίνδυνη ιδέα της πολιτισμικής καθαρότητας. Το μάταιο ζητούμενο της εξάλειψης των διαφορών, το οποίο λανθάνει στην καθαρότητα, μπορεί επιπλέον, ανάλογα με τις συνθήκες, να πάρει την τερατική πολιτική μορφή της εξάλειψης των διαφορετικών ομάδων. Καθώς ζούμε σε μια εποχή μεγάλων πληθυ-

Βαρβάρους» (οι παραπομπές γίνονται στον A.D. Smith, 1971, σ. 48 και 269).

σμακίων μετακινήσεων προς τις ευρωπαϊκές χώρες και συνεχών ρευμάτων μεταναστών, είναι υπαρκτός ο κίνδυνος να επιτρέψει να αποκτήσουν συναίνεση πολιτικές τις οποίες περιγράφει ο νεολογισμός «εθνοκάθαρση» και να οδηγήσει «δικαίους» και «αδίκους» στον όλεθρο.

Ποιος είναι ο στόχος διδασκαλίας της ιστορίας;

Τι σημαίνουν όλα τα παραπάνω; Σε τι μας βοηθάνε; Πού μας οδηγούν; Ίσως μια πιο έντεχνη ερώτηση να είναι «σε τι χρησιμεύει η ιστορία» και το σπουδαιότερο θέμα «ποιος είναι ο στόχος της διδασκαλίας της ιστορίας στο σχολείο».

Η ιστορία στο σχολείο διδάσκεται ακόμα σήμερα σαν να ζούμε στις εποχές όπου πρώτος στόχος ήταν η κινητοποίηση με κάθε θυσία για να ιδρυθεί το έθνος-κράτος, για να εφαρμοστεί η Μεγάλη Ιδέα της επέκτασης των εδαφών του και για να ομοιογενοποιηθεί, ώστε να μην απειλούνται τα σύνορά του από τις Μεγάλες Ιδέες των γειτόνων. Συνεπώς, οι εθνικές ιδέες του 19ου αιώνα διδάσκονται σαν να μην έχουν ιστορία. Θα πρέπει όμως σήμερα η διδασκαλία της ιστορίας στο σχολείο να καταδείξει την ιστορικότητα των εθνικών ιδεών, τη χρησιμο-

τητά τους στη διάρκεια της ιστορικής πορείας, καθώς και το πού θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στην παρούσα συγκυρία.

Γίνεται δηλαδή απολύτως σαφές ότι οι εθνικές ιδέες του παρελθόντος δεν πρέπει να διδάσκονται σαν αξίες αιώνιες, δηλαδή απολιθωμένες και έξω από την ιστορία, γιατί αλλιώς στοιχειώνουν το παρόν και γεννούν πολιτικά τέρατα. Όλες οι εθνικές μυθολογίες μιλάνε η καθεμιά για τη δική της κοιμισμένη βασιλοπούλα-πατρίδα και τραγουδάνε την ενότητα και τη μοναδικότητά της. Είναι ωστόσο επικίνδυνο να ξεχνάμε ότι από το 1933 μέχρι το 1945 η εθνική πολιτική για την «αποκατάσταση» της «ενότητας» και της «καθαρότητας» της «πατρίδας» μεταμόρφωσε τη γερμανική βασιλοπούλα σε Φρανκενστάιν⁶, που ακόμα σήμερα πλανάται σαν σκιάχτρο τρομαχτικό για όλους και τραυματικό για το γερμανικό ιδίως λαό.

⁶ Η έκφραση είναι του K.R. Minogue, 1970, σ. 7.

Η αναγκαία ιστορική κατανόηση των ιδεών του «αιώνα των εθνών»

Αυτό που προκύπτει λοιπόν ως αναγκαιότητα είναι η διδασκαλία της ιστορίας με διαφορετικούς στόχους. Η ιστορία πρέπει να καταδεικνύει την πορεία διαμόρφωσης των εθνικών ιδεών. Οι εθνικές ιδέες του παρελθόντος πρέπει να διδάσκονται σαν αυτό που είναι, ένα σύνολο από αξίες οι οποίες συνθέτουν στην ιστορία τη *γενεσιουργό ύλη* του έθνους-κράτους. Οδήγησαν στη διαμόρφωση των εθνών, στη γέννηση του οράματος για το ανεξάρτητο έθνος-κράτος, στη μετατροπή του ονείρου σε πολιτική και στην εφαρμογή της με πόλεμο, στην ίδρυση των ανεξάρτητων εθνών-κρατών, στην πορεία τους στην ιστορία σε εποχή γενικευμένης βίας, πολέμων και επεκτατισμών, μέχρι αυτό που είναι κάθε κράτος σήμερα.

Μόνο εάν τις διδαχτούν σαν τις ιδέες που είναι, σαν την ιδεολογική *γενεσιουργό ύλη* του έθνους-κράτους, θα τις καταλάβουν πραγματικά οι σημερινές νέες γενιές. Για να καταλάβουν ιδέες τόσο διαφορετικές με βάση τις σημερινές αξίες, για να καταλάβουν το πάθος που τις συνοδεύει, τη φλογερή ρητορεία που τις εκφράζει, τον ύμνο

της βίας και του πολέμου που περιέχουν, τη μικρή σημασία που αποδίδουν στην ανθρώπινη ζωή, θα πρέπει να παρακολουθήσουν ιστορικά τη δημιουργία τους ή μάλλον να παρακολουθήσουν ιστορικά το τεράστιο κόστος της δημιουργίας τους, αφού πρόκειται για ιδέες που η εφαρμογή τους έχει κοστίσει ποταμούς αίματος.

Εάν κατανοήσουν οι μαθητές και μαθήτριες τις ιδέες του επεκτατικού εθνικισμού και της ομοιογένειας μέσα στην ιστορική τους διάσταση, εάν κατανοήσουν το μεγάλο ηθικό βάρος, το γιγάντιο ιδεολογικό εκτόπισμα που απέδωσαν σε αυτές τις ιδέες οι ποταμοί αίματος για την εφαρμογή τους, τότε μόνο θα σεβαστούν τις αλλοτινές εθνικές ιδέες. Κι αυτό γιατί θα τους επιτρέψει αυτή η κατανόηση να αναγνωρίσουν ότι αυτές οι ιδέες ήταν απαραίτητες για την επίτευξη των μεγάλων κοινωνικών στόχων της εποχής εκείνης και επιπλέον δεν υπήρχε επιλογή. Την εποχή των επεκτατισμών και της αποικιοκρατίας οι κοινωνικοί στόχοι οι οποίοι οδήγησαν στα έθνη-κράτη του παρόντος ήταν αδύνατο να επιτευχθούν χωρίς τη βία και τον πόλεμο.

Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε ξανά ότι η διδασκαλία αυτή της ιστορικότητας των εθνικών ιδεών όχι μόνο δεν υποβιβάζει τη σημασία τους, αλλά αντίθετα είναι αυτή που

θα δημιουργήσει το σεβασμό των νεότερων γι' αυτές. Κι αυτό γιατί η ιστορική κατανόηση των ιδεών και των αξιών του παρελθόντος είναι εκείνη που μπορεί να δημιουργήσει στους μαθητές και τις μαθήτριες τον απαραίτητο σεβασμό προς τις «μεγάλες ιδέες» οι οποίες διαμόρφωσαν το έθνος-κράτος. Είναι επίσης η μόνη που μπορεί να δημιουργήσει την αναγκαία ιστορική απόσταση. Η ιστορική κατανόηση και η απόσταση επιτρέπουν στο σεβασμό να μην εμποδίζει τη συνειδητοποίηση ότι πρόκειται για ιδέες και αξίες που δεν είναι κατάλληλες για το παρόν και το μέλλον. Οι εθνικές ιδέες του 19ου αιώνα είναι παρωχημένες και βλαβερές για το παρόν, μόνο που αυτή η αυτονόητη εξέλιξη των ιδεών επισκιαζεται από τη γιγάντια ηθική διάσταση των πατριωτικών ιδεών του παρελθόντος, ιδίως εξαιτίας της ιερότητας που τους έχουν αποδώσει οι αμέτρητες θυσίες και οι ποταμοί αίματος.

Με άλλα λόγια, διαβάζοντας σήμερα, π.χ., τη φράση του Ομήρου που στολίζει το εξώφυλλο του *Ταξιδιού* του Ψυχάρη στην πρώτη του έκδοση (1888), «Εις ωιονός άριστος, αμύνεσθαι περί πάτρης», θα πρέπει οι μαθητές να καταλαβαίνουν το μεγάλο πατριώτη-δημοτικιστή και να αναγνωρίζουν ότι αυτά θα πίστευαν και οι ίδιοι αν ζούσαν στην εποχή του, χωρίς όμως η αγάπη τους για την

πατρίδα να μεταφράζεται σήμερα στην επιθυμία να μοιάσουν, όπως ο μαθητής της Α΄ Γυμνασίου της εισαγωγικής σκηνής, με τον Κολοκοτρώνη.

Η νέα σημασιοδότηση της εθνικής ταυτότητας

Σε τι μπορεί να «μεταφραστεί» λοιπόν η επιθυμία των μαθητών να «μοιάσουν» με τον Κολοκοτρώνη; Σε τι μπορεί να οδηγήσει η αγάπη των παιδιών για την πατρίδα εκτός από τη στείρα μίμηση, όπως του μαθητή στην εισαγωγική σκηνή; Ποια είναι τα σύγχρονα αιτήματα στα οποία καλούνται να ανταποκριθούν οι σημερινοί μαθητές; Γιατί είναι λογικό πως όσο αλλάζουν οι εποχές, αλλάζουν και οι απαιτήσεις από τους πολίτες μιας χώρας. Σήμερα λοιπόν η αγάπη των νέων για την πατρίδα θα πρέπει να τους οδηγεί στην κοινωνική πρόθεση να συμβάλουν ώστε να επιτευχθεί η ισότητα των λαών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης να συμβάλουν υπέρ κάθε πολιτικής επιλογής η οποία απομακρύνει τα ενδεχόμενα του πολέμου και εξασφαλίζει την ειρηνική συνύπαρξη με το διάλογο, τις διαπραγματεύσεις και τους συμβιβασμούς, καθώς αυτές είναι οι επιλογές που σήμερα μπορούν να διασφαλίσουν ευημερία και πρόοδο για την πατρίδα τους.

Η υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων στην Ευρωπαϊκή Ένωση απαιτεί μακρές και δύσκολες μάχες σε δύο πεδία, το πολιτικό και το ιδεολογικό. Στο πολιτικό πεδίο η μάχη έχει στόχο την αποτροπή του κινδύνου να μετατραπεί η Ευρωπαϊκή Ένωση σε ολιγαρχία των ισχυρότερων χωρών της. Στο ιδεολογικό πεδίο έχει στόχο την υπεράσπιση του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής ταυτότητας απέναντι στη διαφωτιστικής προέλευσης ταξινόμηση των λαών και πολιτισμών. Τα δύο αυτά πεδία διαπλέκονται μεταξύ τους, καθώς τα αντιτιθέμενα συμφέροντα ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα οποία δεν είναι ίσα ούτε πληθυσμιακά ούτε σε έκταση γεωγραφική ούτε, ιδίως, οικονομικά και στρατηγικά, συνδέονται με την ταξινόμηση που αποδίδει «ανωτερότητα» σε ορισμένες ομάδες των δυτικών και βόρειων Ευρωπαίων και «κατώτερότητα» σε όσους ανήκουν στην «ανατολή» (γεωγραφικά αλλά και πολιτικά) καθώς και στο «νότο» (με την οικονομική, εκτός από τη γεωγραφική σημασία). Όλα αυτά αποτελούν ζητήματα που απαιτούν ενεργούς και ενημερωμένους πολίτες, γνώστες της ιστορίας αλλά και των σύγχρονων δεδομένων. Απαιτούν, άρα, από το σχολείο να ανταποκριθεί στα νέα αιτήματα της εποχής μας.

Η επιβίωση της ρατσιστικής ταξινόμησης, παρά την κα-

ταπολέμησή της σε όλες τις χώρες, οφείλεται σε αρκετό βαθμό στους εθνικούς μύθους και αποφασιστικός παράγοντας για την αναίρεσή της είναι η εθνική αυτογνωσία. Ειδικά για τους Έλληνες, η αυτογνωσία απαιτεί να παρακάμψουν την παγίδα που έχει στήσει η διαφωτιστικής προέλευσης επίκληση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού ως συστατικού του ταξινομικού μύθου. Η ίση θέση των Ελλήνων στην Ευρώπη, με αναφορά στην παγκοσμιότητα των αξιών της ελληνικής αρχαιότητας, είναι μεγάλη ιδεολογική παγίδα. Είναι αποδοχή της ταξινόμησης λαών και πολιτισμών, αποδοχή της προβολής της αρχαιότητας σαν του μοναδικού στην ιστορία επιτεύγματος του ελληνικού πολιτισμού, αναγνώριση της «κατωτερότητας» του σημερινού ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος δεν περιέχει μόνο τα, παγκόσμιου κύρους, αρχαία στοιχεία αλλά και πλήθος πολιτισμικών στοιχείων ανατολικών και συνεπώς «κατώτερων». Άρα, βλάπτει βαθιά την εθνική ταυτότητα.

Έχει μέγιστη σημασία η αναγνώριση της αξίας του σημερινού ελληνικού πολιτισμού, που δε φέρει μόνο τις επιδράσεις της κλασικής αρχαιότητας, του Βυζαντίου και του Διαφωτισμού, αλλά πλήθος ακόμα επιδράσεων από τους αρχαιότερους πολιτισμούς της Μεσογείου και τη «μεγάλη» ιστορική «διάρκεια», επιδράσεις ρομανιότικες

εβραϊκές, αραβικές, οθωμανικές, σεφαρδίτικες, σλαβικές, μεσανατολίτικες, τουρκικές και άλλες. Η απόρριψη της ευρωκεντρικής ταξινόμησης ανοίγει δύο πολύ σημαντικούς νέους δρόμους για τη θέση των Ελλήνων στην ενωμένη Ευρώπη. Εξασφαλίζει την εθνική αυτογνωσία. Αντί να χρησιμοποιείται το κύρος της αρχαιότητας σαν προσωπείο αρχαίου κάλλους που σκεπάζει το «κατώτερο» εθνικό μας πρόσωπο, αντίθετα ανάγεται η αρχαιότητα σε μέρος του πολιτισμικού μωσαϊκού το οποίο έπλασε την εθνική ταυτότητα στη μεγάλη διάρκεια της ιστορίας. Ο δεύτερος δρόμος είναι η συμμετοχή των νέων γενεών στη διαμόρφωση μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας του μέλλοντος.

Η συμμετοχή στη δημιουργία της ευρωπαϊκής ταυτότητας

Αυτό το τελευταίο θέμα, της διαμόρφωσης μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας η οποία θα εκπροσωπεί τους πολίτες της καινούριας στην ιστορία ενωμένης Ευρώπης ως δεύτερη ταυτότητα δίπλα στην εθνική τους, είναι πολύ σημαντικό.

Δεν είναι καθόλου δεδομένη η συναίνεση στο τι σημαίνει ευρωπαϊκή ταυτότητα του μέλλοντος ούτε ποια είναι η ευρωπαϊκή κουλτούρα που πρέπει να καλλιεργήσουν οι θεσμοί, και ιδίως το σχολείο, δίπλα στην εθνική ταυτότητα και κουλτούρα των νέων γενεών. Οι ευρωπαϊκοί και κρατικοί θεσμοί αντιμετωπίζουν την ευρωπαϊκή ταυτότητα σαν κάτι δεδομένο. Υπονοούν μια συλλογική ταυτότητα την οποία συνθέτουν οι αξίες του κεντροευρωπαϊκού προτύπου οι βασισμένες στην κοινωνική οργάνωση, τον ορθολογισμό, την οικονομική ανάπτυξη και τη δημοκρατία. Ξεχνάνε όμως ότι αυτό το πρότυπο περιέχει επίσης αυταρχισμό και γραφειοκρατία, καταστροφή του περιβάλλοντος και τεράστιες ανισότητες και ακόμα ιδεολογίες ανταγωνιστικές και ρατσιστικές οι οποίες δικαιώνουν την ταξινόμηση λαών και πολιτισμών και την κυριαρχία των ολίγων.

Η μάχη των ιδεών για την ευρωπαϊκή ταυτότητα απαιτεί συμμαχίες με σημερινούς και αυριανούς στην Ένωση λαούς οι οποίες θα οδηγήσουν στην αναγνώριση των οφειλών του ευρωπαϊκού πολιτισμού όχι μονομερώς στην Αναγέννηση, το Διαφωτισμό και τους αρχαίους ευρωπαϊκούς πολιτισμούς, με πρώτο τον αρχαίο ελληνικό, αλλά και σε όλους τους μεγάλους πολιτισμούς της «ανατολής» και του «νότου». Θα πρέπει επίσης να ανα-

γνωριστεί ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός χρωστάει μεγάλο μέρος της οικονομικής του άνθησης στην αποικιοκρατία, δηλαδή την οικονομική λεηλασία μεγάλου μέρους του πλανήτη.

Το πολιτισμικό μωσαϊκό της «μεγάλης διάρκειας» διαμορφώνει ένα πρότυπο που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε *μεσογειακή κουλτούρα*, ένα πρότυπο το οποίο περιέχει αξίες πολύτιμες για τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας του μέλλοντος. Την παράδοση της σκληρής εργασίας σε συνθήκες άγονες και άνυδρες η οποία επί αιώνες καλλιέργησε το σεβασμό στις πηγές φυσικού πλούτου. Την κοινωνική ιστορία που αποδίδει υψηλή σημασία στην ισότητα και θεμελιώνει τη βεβαιότητα ότι το χάσμα της οικονομικής ανισότητας στον κόσμο εγκυμονεί οπωσδήποτε καταστροφές. Την πολιτική παράδοση της άρνησης υποταγής και την πεισματική μάχη αιώνων για την ισότητα και τον αυτοπροσδιορισμό, πολύτιμη «μαγιά» για την Ευρώπη των λαών.

Η συμμετοχή στην ευρωπαϊκή διαπάλη των ιδεών για τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας απαιτεί τη νέα σημασιοδότηση των εννοιών έθνος, εθνική ταυτότητα και πατριωτισμός. Απαιτεί την ύπαρξη της ιστορίας στη θέση της εθνικής μυθολογίας, η οποία αφηγείται τα

ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός, αναλλοίωτου από το χρόνο και ομοιογενούς, «ελληνισμού». Απαιτεί την ιστορία της μακράς περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας στη θέση της εθνικής μυθολογίας για την οθωμανική «παρένθεση» στην κλειστή και γραμμική αφήγηση η οποία περιστρέφεται γύρω από το ένδοξο αρχαίο παρελθόν. Απαιτεί την αναγνώριση του πολιτισμικού μείγματος της «μεγάλης διάρκειας».

Η αναγνώριση του πολιτισμικού μωσαϊκού της μεγάλης ιστορικής διάρκειας θα διευκολύνει την αξιοποίηση του πολιτισμικού πλούτου από τα σύγχρονα μεγάλα ρεύματα μεταναστών σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, καθώς θα καταπολεμήσει αποτελεσματικά τους καλλιεργημένους από τις εθνικές μυθολογίες φόβους μήπως χαθεί η «καθαρότητα» και «ομοιογένεια» των εθνικών πολιτισμών. Η καταπολέμηση των φόβων απώλειας της μυθικής καθαρότητας αποτρέπει το μεγάλο κίνδυνο τον οποίο εγκυμονούν αυτοί οι φόβοι, να χτίσουν δηλαδή ένα μέλλον σκοτεινό για τις νέες γενιές των ευρωπαϊών πολιτών, όπου θα προσπαθούν να ζήσουν έγκλειστες και περίτρομες σε μια αυταρχική «Ευρώπη-φρούριο».

Η συμμετοχή στην πάλη για τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι ικανή να ενισχύσει την πορεία η

οποία έχει ξεκινήσει σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες για την αντικατάσταση των εθνικών μυθολογιών από την ιστορία των εθνών. Θα μπορούσε να βρει πολλούς συμμάχους στη μάχη για να προστεθούν στα θετικά στοιχεία του ευρωκεντρικού προτύπου τα θετικά στοιχεία του μεσογειακού και για να διαμορφωθεί έτσι μια νέα ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η ταυτότητα αυτή θα στηρίζεται στον ορθολογισμό, ενώ παράλληλα θα αφήνει ανοιχτά παράθυρα στο άγνωστο, το ακατανόητο και τη φαντασία, θα στηρίζεται στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά συγχρόνως θα προστατεύει τις φυσικές πηγές πλούτου και το περιβάλλον και ιδίως θα καλλιεργεί την κοινωνική ευαισθησία απέναντι στους σοβαρούς κινδύνους τους οποίους εγκυμονούν οι μεγάλες οικονομικές ανισότητες. Μια νέα ευρωπαϊκή ταυτότητα που θα προσθέσει στην κοινωνική οργάνωση τη συλλογικότητα και την αλληλεγγύη και ακόμα θα θέσει αντίβαρο στο αλόγιστο κέρδος την ποιότητα της ζωής και το δικαίωμα στην ευτυχία. Είναι σαφές ότι σε αυτή τη διαδικασία διαμόρφωσης της νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας το σχολείο γενικότερα, αλλά και η διδασκαλία της ιστορίας ειδικότερα, θα μπορούσαν να συμβάλουν ουσιαστικά και αποτελεσματικά.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά Ε., *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα, 1998
- Αβδελά Ε., *Διδάσκοντας ιστορία*, Κλειδιά και Αντικλειδιά, 2003
- Άντερσον Μπ., *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα, 1997
- Βερέμης Θ. (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1997
- Gellner E., *Έθνη και εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992
- Hobsbawm E.J., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994
- Λέκκας Π., *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, ΕΜΝΕ/Μνήμων, Αθήνα, 1992
- Minogue K.R., *Nationalism*, Basic Books, N.Y., 1970² (1968)
- Smith A.D., *Theories of Nationalism*, Harper, N.Y., 1971
- Viroli M., *For love of country: An essay on patriotism and nationalism*, Oxford University Press, N. Y., 1997² (1995)

Επιμέλεια κειμένου: Μαρία Ζωγραφάκη
Τυπογραφική επιμέλεια: Παναγιώτα Διδάχου
Σελιδοποίηση: Ειρήνη Μίχα
Εξώφυλλο: Δάφνη Κονταργύρη, Ειρήνη Μίχα

Φωτογράφιση-μοντάζ, εκτύπωση
και βιβλιοδεσία: Δ. Ε. Ταμπακόπουλος